

УДК 811. 161. 2

DOI: 10.30840/2413-7065.2(71).2019.169674

СЛОВО ЯК ДОКАЗ: ПРОБЛЕМАТИКА ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДИСКУРСІ «ФІЛОЛОГІЧНОГО УКРАЇНОЗНАВСТВА» ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Олександр ХОМЕНКОorcid.org/0000-0001-5427-0389

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник відділу української філології НДІУ

Анотація. Концептуально осмисливши дилему спільнотної ідентичності як базову проблему в дискурсивному просторі українознавства та проаналізувавши специфіку формування уявлень про українську самобутність в історіографії «старшинських автономістів» і студиях над художньою словесністю початку ХІХ ст., можна зробити обґрунтований висновок про те, що пробудження у Європі під впливом Французької революції та наполеонівських війн національних рухів поставило перед українськими інтелектуалами питання, на які не було відповіді у системі координат «старшинського автономізму». Прикметно, що навіть «История Русов» – своєрідний політичний маніфест найрадикальнішого крила автономістів – все ж лишається ще в межах дискурсу малоросійського, а не загальнонаціонального: чинник конфесійний відіграє для його автора одну із вирішальних ролей, селянство опиняється за межами «політичного народу», право імператора на володіння козацькими теренами не піддається сумніву. Перші спроби аналітичного осмислення пам'яток української художньої словесності (збірка дум, яка збереглася в паперах В. Ломиковського, «Грамматика малоросійського наречія...» О. Павловського) засвідчили становлення наукового зацікавлення українською мовою та словесністю як цікавими та самобутніми феноменами. Таке зацікавлення ще більше посилювалося під впливом філософії гердеризму, яка розглядала народну пісню як втілення автентичного народного буття. Важливим етапом на цьому шляху став вихід «Опыт собрания старинных малороссийских песен» М. Цертелева – першої друкованої збірки козацьких дум, автор якої підніс до рівня естетичного ідеалу народно-героїчний епос України. Такий підхід став передвістям кардинальної зміни не тільки в методології українознавства, а й у цілій системі уявлень про спільнотну ідентичність українців, до якої спрочинили незабаром «Малороссийские песни» М. Максимовича.

Ключові слова: ідентичність; українознавство; інтелектуальна історія; культурна традиція; художня словесність; «старшинські автономісти»; когнітивні модальності; семантичний контекст.

WORD AS A PROOF: ETHNIC IDENTITY PROBLEMS IN THE DISCOURSE OF “PHILOLOGICAL UKRAINIAN STUDIES” OF 1800–1825

Oleksandr KHOMENKO

Candidate of Historical Sciences,

senior research fellow of the Ukrainian Philology Department of RIUS

Annotation. Having conceptually embraced the communal identity problem in the space of the early 19th-century Ukrainian Studies discourse, and having analyzed the specifics of forming the concept

of the Ukrainian singularity in the historiography of senior autonomists and language art studies of the early 19th century, we can make a substantiated conclusion that the European revival of national movements, influenced by the French Revolution and Napoleon invasions, faced Ukrainian intellectuals with the question to which the system of “senior autonomy” didn’t have an answer. It is worth mentioning that even “History of the Rus” – a kind of a political manifesto of the most radical autonomists’ wing – still remains in terms of the Little Russian discourse instead of the national one: the denominational factor plays for its author one of the crucial parts; peasantry appears beyond the “political nation”; the emperor’s right for owning Cossack terrains stays out of question. The first attempts to analytically comprehend the Ukrainian language arts (the collection of dumas, preserved in V. Lomykovskyi’s papers, O. Pavlovskyi’s “Grammar of the Little Russian Dialect”) testified the establishment of the scientific interest in the Ukrainian language and language arts as a specific and singular phenomenon. This interest intensified under the influence of Herder’s philosophy, which considered folk songs as the implementation of the authentic people’s being. An important stage of this way was marked by the release of “Experience of Collecting Old Little Russian Songs” by M. Tserteliev – the first published collection of Cossack dumas, whose author lifted the vernacular-heroic epos of Ukraine to the level of an aesthetic ideal. Such an approach foreboded radical changes not only in the methodology of Ukrainian studies but also in the entire system of the communal Ukrainian identity concept, which later included M. Maksymovych’s “Little Russian Songs”.

Key words: identity; Ukrainian Studies; intellectual history; cultural tradition; language arts; senior autonomists; cognitive modalities; semantic context.

Розпочатий М. Максимовичем та його послідовниками інтелектуальний рух, який підніс народну пісню до маєстатичної висоти клейноду й репрезентанта національної самобутності, спричинив у процесі становлення української визвольної-національної ідеології до наслідків, які мали характер достоту радикальний. Це була у справжньому сенсі цього поняття духовна революція. Передовсім – революція лінгвістична (піднесення народної мови, яка лишалася соціокультурним маркером селянського або дрібнопоміщанського побуту, до рівня спочатку рівновеликої з церковнослов’янською, російською і польською, а потім і сенсотворчої в національній культурній роботі мовної практики); революція культурна (ті з’яви, артефакти, стильові тенденції, які досі у кращому випадку поблажливо сприймалися як «творення простої музики», стали формувати «горизонт» світоглядно-естетичних модальностей національної

культури); революція станово-соціальна (модерна нація – феномен антистановий, засадничо не сумісний із кріпаччиною, спадковим дворянством або окремими судами для шляхти і селян). Все це разом неминуче вело до кардинальної постановки питання про докорінну зміну соціально-політичного статусу українців, які за цією логікою мали бути політично рівноправними, а ще далі – до появи питання про окрему країну з окремими мовою, культурою, літературою, історичною традицією.

Певна річ, люди, яким випало стояти при початках цього процесу, аж ніяк не мислили у революційних категоріях. Дрібномаєтні чи й зовсім безмаєтні шляхтичі, відставні офіцери, чиновники різних урядових установ (найчастіше – архівісти), вчені (їх було зовсім мало: впродовж двох перших десятиріч XIX ст. лише нечисленні ентузіасти з академічного середовища цікавилися українською словесністю, зіштовхуючись із

великими труднощами в бажанні «ввести простонародные песни «чумаков и пастухов» в рамки классической теории словесности» [8, с. 2]) – усі вони мали за спонуку цікавість, симпатію до традиційного українського побуту з усім розкішним багатством його звичаєвості, певний етнічний сентимент до лірико-героїчного пісенного мелосу (системний інтерес до створеної на живомовній основі писемної словесності з'явиться значно пізніше), проте ніяких задумів засягових суспільних змін у них не було. За С. Єфремовим, репрезентанти цієї першої генерації українських культурників «твердо додержували азбуки лояльності й поза своїм тихим світом культурної роботи ніби й не догадувались, яке за ним велике криється полум'я» [13, с. 88].

Полишаючи на боці епізоди спорадичні і малозначущі, хронологічно першим у шерезі дослідників усного мелосу в українознавстві, яке у той час зробило вже кілька перших кроків, слід назвати ім'я В. Ломиковського – нащадка генерального обозного І. Ломиковського, який був одним із найвідоміших прихильників І. Мазепи. Колишній офіцер на російській службі, дбайливий господар у власному маєтку на Полтавщині (його перу належить кілька цікавих і важливих свого часу праць з агрономії та лісознавства), він, як і багато хто серед його оточення, цікавився малоросійською минувиною: робив відповідні виписки з різних джерел, уклав збірку матеріалів «О Малороссии. О древних обычаях малороссийских, о службе воинской и гражданской, о чинах и должностях чиновников по алфавиту» (1808). Серед його паперів залишилася укладена 1805 р. одна з перших відомих нині збірок українських дум, записаних на

Миргородщині, під назвою «Повести малороссийские числом 16. Списаны из уст слепцы Ивана, лучшего рапсодия, которого застал я в Малороссии в начале XIX века» [14, с. 177 – 178]. Серед інших тут знаходимо такі відомі думи, як «Втеча трьох братів з Азова», «Хведір Безрідний», «Іван Коновченко», «Самійло Кішка», «Олексій Попович», «Отаман Матяш» (вперше вони були опубліковані лише 1893 р. П. Житецьким у студії «Мысли о народных малорусских думах»: прикметно також, що думи тут називаються «повестями малороссийскими» – термін «дума» утвердиться в науковій термінології, тільки починаючи з 20-х рр. XIX ст.). Звертає на себе увагу важливий аспект: збирач дум (висловлювалися сумніви стосовно того, чи був він справді записувачем дум, чи лише скористався чужим набутком, проте для нашого аналізу це питання малосуттєве: збірка – духове свідчення конкретно-історичної доби і точка відліку початкової кристалізації певних, нехай і вкрай обережних, світоглядних напрямних українознавства) не надає їм особливого значення, не осмислює їх як аргумент у ширшій дискусії – для нього це просто один з елементів староукраїнського побуту, безсумнівно, менш важливий за «чины и должности чиновников по алфавиту» (мине трохи більше двох десятиліть – і видавець «Запорожской Старины» І. Срезневський саме метатекст дум зробить підставою для творення нової історіософської концепції, про «чины и должности» не згадуючи взагалі). І ще одна деталь, на якій справедливо наголошує О. Журба [15]: В. Ломиковський надзвичайно далекий від будь-яких імперативів українського національного відродження, він навіть

не порушує питання про його гіпотетичну можливість або бажаність. Він лише «антиквар».

У той же приблизно час, що й полишена в рукописі збірка В. Ломиковського, і на тих же теренах колишньої Гетьманщини укладається наукова праця, якій судилася значно краща доля. Йдеться про «Граматику малороссийского наречия, или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чистого российского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями» випускника Києво-Могилянської академії О. Павловського. Ця праця, яка була написана ще перед 1805 р. і побачила світ у Петербурзі 1818 р., стала не лише першою друкованою граматиною живої нашої мови, а й, у суті речі, першою друкованою працею з народної етнопсихології українців. Відштовхуючись від розмірковувань про мову та специфіку словесності, О. Павловський раз по раз виходить на рівень аналізу ментальності та історичного буття України (Малоросії). Амбівалентність цих політонімів, кожен з яких проявляється у своєму естві мерехтливим і дискурсивно-драматичним, – не випадкова: те, що студіював О. Павловський, об'єктивно було українською мовою та українським фольклором, натомість та суб'єктивна система координат, у якій він їх оцінював, була навчч малоросійською.

«Любителям соотечественников и словесности. Усерднейше посвящает Сочинитель» [32, с. 5] – присвята шанувальникам словесності у «Граматиці...» не випадкова, як не випадковими є вміщений тут українсько-російський словник (значно ґрунтовніший, ніж в

«Енеїді» І. Котляревського, хоча, назагал беручи, семантико-світоглядний перегук із першим твором нової української літератури – більш ніж очевидний, адже першодрук «Енеїди» у 1798 р. також з волі її видавця М. Парпури супроводжувався присвятою «Любителям малороссийского слова усерднейше посвящается», а до видання додавалося і «Собрание Малороссийских слов, содержащихся в Энеиде, и сверх того еще весьма многих иных, издревле вошедших в Малороссийское наречие с других языков...») і коротка хрестоматія усної та писемної словесності (серед іншого О. Павловський вперше друкує тут народну пісню «Гомін, гомін по діброві» – один із вершинних зразків ліро-епічного мелосу, сконденсований до лаконізму кількох катренів розмисел над екзистенційно-межовою бутністю хвилюючого і безмежно трагічного українського простору, відкритого усім небезпекам, незахищеного, і водночас якогось наддивовижу лірично-просвітленого). Назагал беручи, саме статус української мови та української словесності в тогочасних соціокультурних координатах поставав для О. Павловського концептуальною напрямною аналітичної рефлексії. Одначе на питання про те, чи мають ці з'яви самостійний характер, О. Павловський так і не спромігся дати чіткої відповіді (важливо пам'ятати, що обговорення питання про мову і слово було латентною, можливо, навіть самим автором та його читачами не усвідомленою, формою дискусії про спільнотну ідентичність українців та історичну перспективу України). Як учений (і як безсумнівний пошановувач свого, рідного, звичаєвого) він не міг не сконстатувати самоочевидного – існує окремий від росіян народ з

лише йому притаманною духовою творчістю, психотипом, ментальністю. За автором «Граматики малороссийского наречия...», малоросіяни «даже по сие время отличаются от всех других народов... одеянием, языком и многими другими свойствами» [32, с. I – II] (в одному місці він навіть стверджує, що вони – окрема «нація») [32, с. 3]; в їхньому «національному характере» [32, с. II] переважає «что-то приятно-меланхолическое, отличающее их... от всех других обитателей земного шара» [32, с. II]; вони наділені багатьма чеснотами: зовнішньою красою, гостинністю, працелюбністю, схильністю до наук, а особливо – музичністю та властивою їм унікальною пісенністю («Песни их всегда почти томны, но скрывающиеся в них, особливо для Стихотворцев интересные, замыслы, непринужденное выражение мыслей и блистающая всегда какая-то нежность и невинность – бесподобны!» [32, с. III]); їхня історична традиція, зафіксована в пам'ятках словесності, сягає доби Київської Русі («Читая Историю летописца Российского, преподобного Нестора, я во многих местах чувствовал, что надобно бы знать язык Малороссиян» [32, с. 111 – 112]).

Більше того, у «Грамматике...» чітко фіксується, сказати б, засадниче протиставлення екзистенційних модусів двох соціокультурних реальностей – України та Московщини. Інакше кажучи, усвідомлення того, що український народ цілком відмінний від російського, що психотипові характеристики їхні абсолютно протилежні, було для О. Павловського самоочевидною істиною.

Вражаюче симптоматичним постає під цим оглядом «Отрывок изъ истории некоторого Малороссиянина»,

який О. Павловський включив до розділу «Примеры на малороссийское сочинение»: «Нехай царстvue, покойнык панотець! Як я ихав у Петембурх поглядившы на мене пылненько, закивав головою та й занышк: а потым вынывшы из кишени хустынку утер свои очыци, и говорыв зо мною, якъ тепер чую: «Сыну! Чы тебе нечыста несе у Московщыну? Чы вже то тоби надоив батькив хлиб? Чы тебе збыло з пантельку? Скажы, будь ласкав, чога ты туды пресься?» – «Татуню! Я иому сказав, тамъ кажуть росте срибло та золото, уси люде говорятъ по Латыни, и знають усе, що робыцца на свити: тамъ и панив багацько». – Колыж тоби вже прытьмом закортило цъвиринькать по Латыни, дак послухай мене дурня, будешъ розумный: десь там йе Кграф N. То ты ходы до иого на Рыздво з виршою, а на Велькдень з ральцем; вин пан добрый, и вси люде хвалять. Колы будеш иого слухаты, то вын буде тобы батьком; а вже мои ворон и кости туды не занесе. Чы послухаеш же ты мене?» – «Послухаю, татусю». – «А не брешеш?» – «Ни». – «Наж поцилуй образ». – Я перехрестывся трийчы; поцилував святого Палыкоу; поклонывся панотцю й панматци, поциловав Одарку, Терешкову дочку, заскыглыв як собака; сив на виз да й попхався. – Отеж як я прыхав у Петембурх, дак мов тоби не той свит: нигде непобачыш нашего Козацтва ни пывчоловика, усе Москали да Нимота, и вси харамкають по Нимецьки, хыба тильки где-не-где почуеш що хто словечко мовыв таке як говорятъ нашi батьки, диды и пращуры, що живуть у Конотопах, у Кременчуци, у Сваркови, Карыжи, и там геть-геть по за Киевом и около Мыргорода, аж до самого до Вороняжа» [32, с. 90 – 93]. Повищий текст з

його маркерами етносоціальної ідентичності виразно уможлиблює розгорнутий коментар історико-культурологічного кшталту, адже в аспекті типологічному маємо наратив, цілковито подібний до архетипічного сюжету в Шевченковому «Сні» – творі, який окреслився одним із сенсотворчих у процесі формування модерної української ідентичності (йдеться про епізод, пов'язаний із «землячком з циновими гудзиками»: його прообразом тут – молодий прохач, який як мешканець колись вільної Гетьманщин відчуває до Московщини змішаний із відразою острах, проте як упокорений малорос вірить, що в імперській столиці росте «срібло та золото», і покладає надії на «Крапа Н.» з його безпечною для кар'єри малоросійською сентиментальністю).

Здавалося б, у цих координатах наявні належні складові для концептуалізації світоглядних засад національного ствердження. Однак висновок, до якого доходить у «Грамматике малороссийского наречия...» О. Павловський, далекий не лише від оптимістичного тлумачення перспектив українства, а й від очевидної наукової об'єктивності. Першим випустивши друком граматичну працю, у якій студювалося живе народне мовлення (мовлення не якоїсь вузької групи, а мільйонів українських селян), запропонувавши свої цікаві критерії формування нової української орфографії (деякі з принципів його фонетичного написання, які точно відображають народну вимову, збережено і в чинному нині нашому правописі), О. Павловський водночас вважав, що українська мова приречена на зникнення, а вивчення її має значення виключно історико-архівне. Якщо репрезентанти пробудженого

Максимовичевими збірками першого покоління дослідників словесності зазвичай розпочинали свої писання похвалою красі, силі і вітальній спроможності українського слова, то О. Павловського взятися за перо змусило, як він зазначає, прагнення «положить на бумагу одну слабую тень исчезающего наречия сего близкого по соседству со мною народа, сиих любезных моих соотчичей, сиих единых со мною отрасли происходящих моих собратьев» [32, с. II].

Чому ж мова його «соотчичей и собратьев» – то лише слабка тінь, чому він називає її «ни мертвым, ни живым языком» [32, с. IV]? Якщо відбувалася стрімка русифікація – то кого, якої соціальної групи? Селянство у той час просто не могло, висловлюючись у термінах сучасної соціальної лінгвістики, втратити «мовну стійкість», бо на початку XIX ст. Російська імперія ще не володіла таким комунікативним інструментарієм, що здатен був зрусифікувати не відносно нечисленні (у співвіднесенні із загальною кількістю населення) верстви дворянства та вищого духовенства, а україномовний «океан» села (інтенсивно зросійщувала селян рекрутчина, але «перемелених» царською солдатчиною людей по селах теж було відносно мало).

Власне, у цьому випадку важливий не пошук реальних доказів «исчезновения» в часи написання праці О. Павловського української мови в Полтавській та Чернігівській губерніях (бо їх ми не віднайдемо), а розуміння того, що в світоглядних модальностях, які й зумовили творення «Грамматики малороссийского наречия...», мова поставала субстанційним атрибутом певної соціополітичної реальності, яка справді безповоротно зникла. Йдеться про Малоросію. «Страна

сея», що вона «имела прежде своих собственных владетелей, была разделяема... на Княжения и Уделы, после того на Воеводства и Поветы, потом на Полки и Поветы... а наконец во исполнение благословенного определения управляющих всеми Россиями судеб, разделена на Губернии и Поветы же, или Уезды» [32, с. 1], справді у форматі дотеперішньої своєї історичної бутності була позбавлена перспектив – у цьому щоденний досвід переконував не тільки О. Павловського. І потрібен був радикальний «методологічний переворот» в українознавстві, аби усвідомити: відхід у минуле Малоросії зовсім не означає, що Україна як культурно-цивілізаційний феномен приречена на небуття. Більше того – саме такий відхід актуалізує той семіотико-соціальний простір, у регістрах якого українське національне відродження здобувається на достеменну повноту.

Серед важливих теоретичних розмислів у конструюванні такого простору стала філософія Й. Гердера – німецького історіософа і культуролога, одного з найвизначніших представників пізнього Просвітництва і раннього романтизму. Породжена кризою логістичних концепцій – наріжного каменю як теорій «просвіченого абсолютизму», так і радикальних політичних стратегій Великої французької буржуазної революції – ця світоглядова концепція вперше почала утверджувати народний суверенітет (засадничий концепт вчення Ж. -Ж. Руссо, який він розгортав у суто раціоналістичному тлумаченні і який романтики згодом осмислять у вимірах інтуїтивно-екзистенційних) у чуттєво-емоційній специфіці духового буття народу, що на найповнішу свою реалізацію

здобувається саме в піснях: «Народознавство надзвичайно розширило мапу людства: наскільки більше ми знаємо народів, ніж греки та римляни. Але як ми їх знаємо? Чи за зовнішнім виглядом, чи за карикатурними гравюрками, з чужих слів, які анітрохи не краще цих гравюр. Проти цього є один-єдиний... засіб. Усі... народи... співають і діють... Їх пісні – архів народів, скарбниця їхньої науки та релігії, їхня теогонія та космогонія, діяння батьків та події їхньої історії, відбиток їхнього серця, картина їхнього домашнього життя, в радості і горі, на шлюбному ложі і на смертному одрі... У ній вони втілюють себе, виступають такими, якими вони є» [5, с. 68].

Пізнання народу, за Й. Гердером, – це найперше пізнання не його політичних інституцій або династичного права королів на володіння тими чи іншими теренами (у гердерівській філософії – це явища похідні, у суті речі – вторинні), а пізнання його внутрішнього життя, що найінтенсивніше вияскравлюється саме в піснях як у безпосередньому і вільному від деформуючого тиску репресивних структур екзистенційному формовиві буття спільноти. «Невеликий збірник таких пісень, записаних з вуст народу, про найвидатніші явища та події його життя, його рідною мовою, пісень, правильно витлумачених і пояснених» [5, с. 69], здатен адекватніше й поліфонічніше відобразити характер буття національної спільноти, аніж цілі томи відсторонено-об'єктивних наукових праць, автори яких, ковзаючи поверхнею народного буття, не заглиблюються у пласти його автентики. Й. Гердер, всупереч панівній класицистичній настанові, що відводила народній словесності місце тільки в регістрах «низького», комедійного,

профанного, розглядав пісню як квінтесенцію «національного духу» [4, с. 83] – той універсальний символічний код, який вміщує все багатоманіття сенсів буття етносу. Вкрай вагоме значення мало також і те, що, виступаючи палким апологетом відродження національного духу (певна річ, найперше йшлося філософу про його Німеччину), Й. Гердер був надзвичайно далеким від апології мілітаризму, культу «сильної держави» з притаманними їй завойовницькими війнами, утвердженням «вищості» одних народів над іншими – тобто від усього, притаманного пізніше розгорнутій німецькій націоналістичній ідеології вже шовіністичного кшталту. Прикметні під цим оглядом «Листи для заохочення гуманності» [6], які Й. Гердер видавав упродовж 1793–1797 рр., – це розгорнута антимілітаристська та антиколоніальна декларація, оперта на світоглядну традицію християнства.

На українському ґрунті гердеризм набув особливого значення, і то з кількох причин. По-перше, важливою була увага самого німецького філософа до культурної традиції слов'янських народів (його не випадково вважають творцем європейської славістики) і спеціально – до культури української, яку він виокремлював і приділяв їй особливу увагу. «Україна стане новою Грецією. Прекрасне небо цього народу, його весела вдача, музичний хист, родюча земля та ін. колись прокинуться. Так із багатьох диких народів, якими були колись і греки, постане культурна нація. Її межі простягнуться до Чорного моря – а звідси і на весь світ. Угорщина, усі ці народи, частина Польщі і Росії стануть причетними до цієї нової культури» [3, с. 324], – цей фрагмент зі «Щоденника моєї подорожі

в 1769 році» Й. Гердера, характеристичний вияскравленням екзистенційної суголосності духових «стилів» української та середземноморсько-еллінської Ойкумени, привертає увагу також і з огляду на те, що автор його усвідомлює Україну етнічною цілісністю, засадничо відмінною від Польщі та Росії. Гердерівські ідеї правили за джерело натхнення для багатьох поколінь українських інтелектуалів – йдеться не лише про ціле ХІХ ст., а й про ХХ вік, досить лише назвати імена Є. Маланюка (у «Нарисах з історії нашої культури» він із вдячністю згадає «Йогана Готфріда Гердера... великого дослідника національних культур, визначного історіософа, приятеля Гете і учителя нашого М. Максимовича» [30, с. 75], який «з такою геніальною інтуїцією відчув дух нашої культури» [30, с. 76]) та В. Стуса, що напередодні свого арешту у 1972 р., навівши в самвидавній статті цю цитату зі «Щоденника...», додає: «Врятувати цю новітню «Грецію» для народів світу з її геніальними народними піснями, з її співучою мовою, з її народом, що викохав, проніс крізь віки свою людяність, гостинність, доброзичливість до всіх народів світу, до будь-якого найменшого народу-брата, – що може бути радіснішим, вищим, шляхетнішим, світлішим, природнішим для українського інтелегента за цю мету, якій наші попередники офірували всіма своїми силами і навіть життям» [39, с. 203 – 204].

З другого боку, вже «саме підсоння нашого краю і виформування ним психотип українця» [43, с. 57] з його звичаєво-словесною культурою виявилися на вдивовижу суголосними гердерівському інтелектуальному «сюжету». Важливим і у сучасній науці ще малодослідженим аспектом цієї проблеми бачиться

типологічна подібність філософії Гердера та доглибно-християнської народної свідомості українців (вплив християнства на «український образ світу» ґрунтовно осмислив Т. Рильський у студії «Изучение украинского народного мировоззрения» [36]). Симптоматично, що М. Костомаров, автор взорованих на сакрум Святого Письма «Книг буття українського народу», вже на перших сторінках своєї видрукуваної 1843 р. у Харкові монографії «Об историческом значении русской народной поэзии» (праці етапної для всього процесу вивчення художньої словесності в українознавстві: у суті речі, йдеться про першу енциклопедію української пісні) з щонайвищим пієтетом підносить ім'я німецького філософа: «Пред всеми народами немцы могут похвалиться своим бессмертным Гердером, который нанес решительный удар прежним мнениям и водрузил на незыблемом основании знамя народности» [24, с. 44 – 45].

Виразні свідчення присутності гердеризму в інтелектуальному просторі post-Гетьманщини простежуємо, починаючи з кінця другого десятиріччя ХІХ ст. Йдеться саме про присутність, а не про спорадичні «сліди» ознайомлення з тими або іншими текстами німецького філософа: вони наявні в писаннях і Я. Марковича, і А. Чепи, хоча назвати їх послідовниками Гердера аж ніяк не випадає. Важливим етапом на цьому шляху став вихід у Петербурзі 1819 р. книги «Опыт собрания старинных малороссийских песен» – упорядкованої М. Цертелєвим першої друкованої збірки українських дум (подібно до В. Ломиковського М. Цертелєв теж ще не використовує терміна «дума»). Книга містить текстові варіанти десяти дум, частина з

яких належить до найбільш розповсюджених у кобзарській традиції [21, с. 62] (найвідоміші з них: «Про втечу трьох братів з города Озова»; «Про Олексія Поповича»; «Про смерть Івана Коновченка»; «Про похід гетьмана Богдана Хмельницького і обрання гетьманом його сина Юрія Хмельницького»; «Про смерть козака Федора Безрідного»; «Про тугу сестри від розлуки з братом»; «Про від'їзд козака від родини»).

Прямо ще не посилаючись на Гердера, М. Цертелєв – грузинський князь з походження, вихованець Харківського та Московського університетів, певним чином пов'язаний також із традицією «військових канцеляристів», бо, подібно до Я. Марковича, автора «Записки о Малороссии, ея жителейх и произведениях», присвячує свою книгу знаному тогочасному меценату і вкрай обережному автономістові Д. Трошинському – мислить у координатах тієї категоріальності, яка значною мірою вже виформувана була народоцентричним світоглядом гердеризму. Вкрай важливо, що М. Цертелєв, на відміну від своїх попередників (вони якщо й приділяли українському фольклору увагу, то досить незначну), вважає вивчення словесності справою поважною і потрібною. О. Білецький свого часу назвав цю збірку «витвором аматорства» [2, с. 74], проте така оцінка видається навіч незбалансованою: у першій чверті ХІХ ст. усі артефакти оперативного поля українського інтелектуалізму творилися людьми, яких академічний дискурс потрактував би як «аматорів». Звичайно, він ще не розмірковував у категоріях осмисленого творення підстав для світоглядного пробудження українства – до праці його спонукало насамперед естетичне

замилування красою народної пісенності як частини звичаєвого простору рідного і близького йому світу. Першим поштовхом став для М. Цертелєва випадок, який трапився з ним у Полтавській губернії 1814 р.: «Нечаянно попался мне слепой, шестидесяти лет бандурист, который, подобно древним рапсодам, переходя из одного места в другое воспевает подвиги отечественных героев. Я списал все, что он знал, и с удовольствием увидел шесть старинных песен, к которым впоследствии присоединил и еще четыре таковых же, принял намерение издать оные» [45, с. 56] (як свідчать такі авторитетні дослідники історії нашої фольклористики, як К. Грушевська і Ф. Колесса, він справді відтворював думи у їхньому автентичному вигляді, іноді лише скорочуючи поетичні ампліфікації [33]). В окресленому контексті важливі кілька моментів: по-перше, укладач був зорієнтований на збирання зразків духової творчості саме в селянському середовищі, і то зразків високого героїчного епосу, а не вже «легалізованих» сентименталізмом ліричних пісень або пам'яток «сміхової культури», «знижена тональність» яких вкотре підкреслювала б їхній підрядний статус як елементів культури залежної, інфантильно-примітивної, такої, яка потребує патронату та опіки; по-друге, він робив це в ситуації, коли тенденції, які визначали культурну орієнтацію панівної верстви, до якої належав і сам М. Цертелєв, були до українознавства відверто ворожими. «Украинския думы, изданныя князем Цертелевым, не находили себе сочувствия у наших панов-земляков, которые, привыкши в народе своем видеть только рабочего мужика или горького пьяницу, не подозревали и в песнях

народных ничего достойного внимания» [28, с. 154], – свідчитиме згодом М. Максимович.

У передмові до «Опыта собрания...» (факт непроминальної ваги: М. Цертелєв першим – а після нього цю традицію продовжать М. Максимович, І. Срезневський, П. Лукашевич – супроводжує видання пам'яток усної словесності концептуально важливим текстом, у якому обґрунтовує свої принципи та критерії їхнього осмислення) фольклорист повсякчас підкреслює своє захоплення красою епічних шедеврів, де «виден пиитический гений народа, дух его, обычаи описываемого времени и, наконец, та чистая нравственность, которою всегда отличались малороссияне и которую тщательно сохраняют по сие время, как единственное наследие предков своих, уцелевшее от жадности народов, их окружавших!» [45, с. 57]. Він аналізує художню специфіку конкретних дум, підносить простоту високого лаконізму та естетичну досконалість їхнього мистецького формовияву: «Вообще в песнях малороссийских все просто и благородно» [45, с. 58]; «Что касается до картин в целости, то они, кроме удачного выбора предметов, особенно отличаются естественностью и верностью изображений» [45, с. 58]; «Если бы искусный живописец взял кисть и с точностью начертал каждое слово поэта, мы бы увидели полную и вместе разительную картину!» [45, с. 59]. Показово, що М. Цертелєв особливо виокремлює в думках супротивне площинно-декларативній риториці тонке психологічне нюансування почуттів та емоційних станів ліричних героїв епосу. «Что же касается до чувств, то... малороссийская поэзия ими исполнена. Вообще проглядывает

в одной тихое уныние, повсюду сопутствующее поэту. Может быть, причинно сему бедствия, непрерывно более трех веков отягощавшие Малороссию и бросившие, так сказать, на самый характер народа какою-то тонкую тень печали», – відлунує у цих рядках М. Цертелєва і достоту глибинне прозирання в екзистенційні пласти української етнопсихології, і правдива любов до того краю, де вперше почув він оповиті таким невимовним чаром «старинные песни». Власне, у такого кшталту фрагментах з передмови до збірки М. Цертелєва, де вперше в інституційно-дискурсивному просторі Російської імперії український героїчний епос підноситься до рівня екзистенційного взірця, ідеалу, відлунюють обертони вже не так естетичні, як світоглядно-громадські (хоча, звичайно, про останні можемо говорити лише як про реальність у її латентному вимірі). Варто погодитись із М. Суздаль, яка під цим оглядом зазначає: «Збірка пісень містила дві провідні ідеї: народності та мови, обидві в той час належали не стільки до творчо-літературної сфери, скільки до громадсько-ідеологічної, стаючи маркером «перехідної епохи» [40, с. 151].

Одначе попри всі безсумнівні чесноти і «Опыта собрания старинных малороссийских песен», і студії М. Цертелєва «О старинных малороссийских песнях», що як передмова супроводжувала це видання (прикметно, що фольклорист опублікував цю студію також і окремішньо у впливовому петербурзькому часописі «Сын Отечества» – маємо ще одне свідчення того, що вивчення словесності він мав за справу поважну), не йому, а М. Максимовичу судилося започаткувати методологічний переворот у вивченні художньої словесності. Важливо

зауважити, що М. Цертелєв всіляко підтримував видавця «Малороссийских песен», передаючи для публікації свої записи пісень – М. Максимович окремо дякує йому в передмові [27, с. XXXVI]. Зв'язок між цими піонерами української фольклористики – безсумнівний, проте М. Цертелєв все ж завершує попередній етап, а не відкриває новий: «наречие малороссийское» багате поетичними формами, але «язык старинных малороссийских песней, конечно, далеко отошел от своего корня и еще далее от языка русского» [45, с. 57]; творець думи, на його переконання, наділений безсумнівним талантом, проте він, «конечно, не имел никакого понятия о правилах поэзии: не знал ни Горация, ни Буало, ни Батте» [45, с. 61]. Але це все, зрештою, були б частковості, якби не головне, визначальне: притаманне саме шляхетсько-автономістській свідомості переконання, що разом з відходом у небуття Гетьманщини пощезнуть і всі сутнісні ознаки духовості козацького терену – мова, пісня, звичаєвість, історична традиція. «Это безобразные развалины, свидетельствующие о красоте разрушенного здания. Умиравший отголосок гармонии, слышанный некогда на берегах днепровских» [45, с. 58], – таким бачиться М. Цертелєву сучасний стан та історико-культурна перспектива бутності української словесності. І потрібна була вже радикально інша, справді Шевченкова, «оптика», аби зрозуміти: політико-адміністративні форми старої Малоросії справді відходять у небуття, і процес цей уже не спинити, одначе «гармония не берегах днепровских» – тобто жива бутність творчості народу – не лише не приречена на неминучу загибель, а утверджується наріжним каменем

онтологічного піднесення нової, вже не старшинсько-станової, а спільотно-цілісної України.

Підсумовуючи аналіз формування уявлень про українську самобутність у дискурсивному просторі перших аналітичних студій над художньою словесністю першої чверті XIX ст., варто наголосити:

– Перші спроби аналітичного осмислення пам'яток нашої художньої словесності (збірка дум, яка збереглася в паперах В. Ломиковського, а особливо – «Грамматика малоросійського наречія...» О. Павловського, до якої додано також і коротку хрестоматію фольклорних та напівлітературних творів) засвідчили появу інтересу до української мови та словесності як цікавих і самобутніх феноменів. Водночас саме домінування у цей час «малоросійсько-автономістської» парадигми мислення спричинило до того, що автор першої опублікованої граматики живої народної мови відмовляє їй у праві на перспективи історичного розвитку.

– Філософія гердеризму з її запереченням раціоналістичних домінант та опорою на чуттєво-емоційні первні, з її культивуванням народної пісні як джерела пізнання автентичної сутності народу окреслилась тією світоглядною системою, яка розгорнула перспективи системного дослідження української художньої словесності. Засадничий християнський етос ідейних концепцій Й.-Г. Гердера виявився навдивовижу суголосним ментальності та духово-звичаєвій традиції українців.

– Вихід у Петербурзі 1819 р. книги «Опыт собрания старинных малоросійских песен» – упорядкованої М. Цертелевим першої друкованої збірки

українських дум, автор якої вперше підніс до рівня естетичного ідеалу народно-героїчний епос України, став передвістям кардинальної зміни не тільки в методології українознавства, а й у цілій системі уявлень про спільотну ідентичність українців, до якої спрочинили незабаром «Малоросійские песни» М. Максимовича.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бантыш-Каменский Д. История Малой России. Часть третья. От избрания Мазепы до уничтожения Гетманства. Москва: В Типографии Семена Скливановского, 1830. 375 с.

2. Білецький О. Шляхи розвитку дожовтневого українського літературознавства. Зібрання праць у п'яти томах. Том 2: Українська література XIX – початку XX століття. Київ: Наукова думка, 1965. С. 72 – 110.

3. Гердер И. Г. Дневник моего путешествия в 1769 году. *Избранные сочинения*. Москва – Ленинград: Государственное издательство художественной литературы, 1959. С. 315 – 332.

4. Гердер И. Г. [Из старого предисловия к сборнику народных песен]. *Избранные сочинения*. Москва – Ленинград: Государственное издательство художественной литературы, 1959. С. 83 – 87.

5. Гердер И. Г. О сходстве средневековой английской и немецкой поэзии и о прочем, отсюда следующем. *Избранные сочинения*. Москва – Ленинград: Государственное издательство художественной литературы, 1959. С. 60 – 70.

6. Гердер И. Г. Письма для поощрения гуманности. *Избранные сочинения*. Москва – Ленинград: Государственное издательство художественной литературы, 1959. С. 285 – 301.

7. Горленко В. Из истории южно-русского общества начала XIX века (письма В. И. Чарныша, А. И. Чепы, В. Г. Полетики и заметки к ним). *Киевская старина*. Киев, 1893. № 1. С. 41 – 46.

8. Грушевский А. Из истории украинской этнографии: изучение исторических песен. Киев: Первая Киевская Артель Печатного Дела, 1905. 14 с.
9. Грушевський М. «Малоросійські пісні» Михайла Максимовича і їх роль в розвитку українознавства. *Народна творчість та етнографія*. Київ, 1996. № 5 – 6. С. 27 – 39.
10. Дорошенко Д. Князь М. Репнін і Д. Бантиш-Каменський (Сторінка з українського громадського життя першої чвертини XIX століття). *Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова*. Прага, 1929. Т. 1. С. 90 – 108.
11. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення. *Українська культура*. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. Київ: Либідь, 1993. С. 26 – 39.
12. Драгоманов М. Війна з пам'яттю про Шевченка. *Літературно-публіцистичні праці*: у двох томах. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1970. С. 146 – 147.
13. Єфремов С. Біля початків українства. Генезис ідей Кирило-Методієвського Братства. Україна. Київ: ДВУ, 1924. Кн. 1 – 2. С. 88 – 94.
14. Житецький П. Мысли о народных малорусских думах. Киев: Издание редакции журнала «Киевская Старина», 1893. IV +249 +[3] с.
15. Журба О. Василь Якович Ломиковський: історик чи агроном? *Січеславський альманах*. Дніпропетровськ, 2006. № 2. С. 153 – 158.
16. Зінченко А. Українське шляхетство, козацтво й міщанство Слобожанщини й Гетьманщини в обороні традиційної адміністративно-правової системи (60-ті рр. XVIII ст.). *Українознавство*. Київ: НДІУ, 2015. № 1. С. 81 – 91.
17. Івашків В. «Украинские народные предания» Пантелеймона Куліша: до питання творчої історії. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2009. Вип. 47. С. 38 – 62.
18. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Киев: Типография М. П. Фрица, 1874. Т. 1. 368 с.
19. История Руссов или Малой России. Сочинение Георгия Конискаго, Архиепископа Беларуского. Москва: В Университетской Типографии, 1846. VIII + 261 + 45 с.
20. Кирчів Р. Донаукові зацікавлення українським фольклором та етнографією. *Народна творчість та етнографія*. Київ, 2005. № 3. С. 52 – 65.
21. Кирчів Р. Початки наукового зацікавлення українським фольклором (збирання і вивчення). *Народна творчість та етнографія*. Київ, 2006. № 1. С. 58 – 64.
22. Когут З. Питання російсько-української єдності та української окремішності в українській думці і культурі ранньомодерного часу. *Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України*. Київ: Критика, 2004. С. 133 – 166.
23. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760 – 1830. Київ: Основи, 1996. 317 с.
24. Костомаров М. Об историческом значении русской народной поэзии. *Слов'янська міфологія*. Київ: Либідь, 1994. С. 44 – 201.
25. Кравченко В. Ім'я для України. *Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії*. Київ: Критика, 2011. С. 11 – 43.
26. Лазаревский А. Прежние изыскатели малорусской старины. II. Алексей Иванович Мартос (1790 – 1842). *Киевская старина*. Київ, 1895. № 2. С. 170 – 194.
27. Максимович М. Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем. Москва: В Типографии Августа Семена, 1827. XXXVI + 234 + 9 с.
28. Максимович М. О правописании малороссийского языка. Письмо к Основьяненку. *Киевлянин*. Книга вторая. Издал Михаил Максимович. Киев: В Университетской Типографии, 1841. С. 153 – 180.
29. Максимович М. Письма о Богдане Хмельницком. *Вибрані твори з історії*

Київської Русі, Києва і України. Київ: Вища школа, 2004. С. 281 – 346.

30. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. *Книга спостережень. Проза*. Том другий. Торонто: Видавництво «Гомін України», 1966. С. 63 – 133.

31. Оглоблин О. Архип Худорба. *Люди старої України*. Мюнхен: Видавництво «ДНІПРОВА ХВИЛЯ», 1959. С. 288 – 299.

32. Павловский А. Грамматика малороссийского наречия, или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чистого российского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями. Санкт-Петербург: В Типографии В. Плавильщикова, 1818. 114 с.

33. Підгорна Л. Початки «романтичної доби» української фольклористики: збирацька діяльність Зоріана Доленги-Ходаковського та Ніколая Цертелєва. *Мандрівець: всеукраїнський науковий журнал*. Тернопіль, 2013. № 2. С. 45 – 49.

34. Plokhu S. *The Cossack Myth. History and Nationhood in the Age of Empires*. Cambridge: Universitu Press, 2012. XVI+390 p.

35. Прицак О. Доба військових канцеляристів. *Київська старовина*. Київ, 1993. № 4. С. 62 – 66.

36. Рьльський Ф. К изучению украинского народного мировоззрения. *Киевская старина*. Киев, 1888. № 11. С. 266 – 306.

37. Савченко Ф. Нові відомості про неопубліковану Історію України О. Мартоса. *За сто літ*. Книга шоста. Київ: ДВУ, 1930. С. 7 – 14.

38. Світленко С. Генезис українського народолюбства. *Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття*: збірник наукових праць. Дніпропетровськ: Герда, 2007. С. 11 – 36.

39. Стус В. Дещо з думок наших попередників про національне питання в Україні та про її сьогодишнє буття. *Поезія – 90*: збірник. Київ: Радянський письменник, 1990. Вип. 2. С. 188 – 204.

40. Суздаль М. «Опыт собрания старинных малороссийских песен» М. Цертелєва в історіографії та суспільній думці. *Український історичний журнал*. Київ, 2014. № 6. С. 149 – 164.

41. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Зібрання праць*: у 50 томах. Т. 41. Київ: Наукова думка, 1984. С. 194 – 470.

42. Франко І. [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви]. *Зібрання праць*: у 50 т. Т. 41. Київ: Наукова думка, 1984. С. 24 – 73.

43. Хоменко О. Передумови становлення науково-аналітичної концепції розвитку української художньої словесності. *Українознавство*. Київ: ННДІУ, 2013. № 2. С. 53 – 62.

44. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 1343. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 3.

45. Цертелєв М. О старинных малороссийских песнях. *Історія української літературної критики та літературознавства*. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга перша. Київ: Либідь, 1996. С. 57 – 62.

46. Шліхта Н. Елементи річпосполитської ідеології та політичної практики в «Історії Русів». *Молода нація*. Альманах: історія, філософія, політологія, літературознавство. Київ: Смолоскип, 2000. № 1. С. 5 – 23.

47. Юрчук О. У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії. Київ: ВЦ «Академія», 2013. 224 с.

48. Ясь О. Романтизм і український гранд-наратив. *Ейдос*. Альманах теорії та історії історичної науки. Київ, 2008. № 3. С. 207 – 226.

REFERENCES

1. BANTYSH-KAMENSKIY, D. (2015). *From the Election of Mazepa to the Destruction of Hetmanate, Part 3 of History of Little Russia*. Moscow: V Tipografii Semena Sklivanovskago, 375 p. [in Rus.]

2. BILETSKYI, O. (1965). Ways of Developing Pre-October Ukrainian Literary Studies. In: *Ukrainian Literature of the 19th – Early*

20th Century, Vol. 2 of *Collected Works in Five Volumes*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 72–110. [in Ukr.]

3. GERDER, I. (1959). Diary of My Journey in 1769. In: *Selected Works*. Moscow – Leningrad: Gosudarstvennoye izdatelstvo khudozhestvennoy literatury, pp. 72–110. [in Rus.]

4. GERDER, I. (1959). [From the Old Preface to the Collection of Folk Songs]. In: *Selected Works*. Moscow – Leningrad: Gosudarstvennoye izdatelstvo khudozhestvennoy literatury, pp. 83–87. [in Rus.]

5. GERDER, I. (1959). About the Similarities of Medieval English and German Poetry and the Resulting Conclusions. In: *Selected Works*. Moscow – Leningrad: Gosudarstvennoye izdatelstvo khudozhestvennoy literatury, pp. 83–87. [in Rus.]

6. GERDER, I. (1959). Letters to Encourage Humanity. In: *Selected Works*. Moscow – Leningrad: Gosudarstvennoye izdatelstvo khudozhestvennoy literatury, pp. 83–87. [in Rus.]

7. GORLENKO, V. (1893). From the History of the South Russian Society in the Early 19th Century (letters of V.I. Charnysh, A.I. Chepa, V.G. Poletiki and notes to them). *Kievskaya starina* (Kiev Antiquities), Vol. 1. Kiev, pp. 41–46. [in Rus.]

8. GRUSHEVSKIY, A. (1905). *From the History of Ukrainian Ethnography: The Study of Historical Songs*. Kiev: Pervaya Kievskaya Artel Pechatnogo Dela, 14 p. [in Rus.]

9. HRUSHEVSKY, M. (1996). “Little Russian Songs” by Mykhailo Maksymovych and Their Role in the Development of Ukrainian Studies. *Narodna tvorchist ta etnografii* (Folk Art and Ethnography), Vol. 5–6. Kyiv, pp. 27–39. [in Ukr.]

10. DOROSHENKO, D. (1929). Prince M. Repnin and D. Bantysh-Kamenskiy (a page from the Ukrainian public life of the first quarter of the 19th century). *Pratsi Ukrainskoho Vysokoho Pedahohichnoho Instytutu im. M. Drahomanova* (Proceedings of M. Drahomanov Ukrainian High Pedagogical Institute), Vol. 1. Prague, pp. 90–108. [in Ukr.]

11. DOROSHENKO, D. (1993). The Development of the Ukrainian Studies in the 19th and Early 20th Centuries and Their Achievements. In: D. ANTONOVYCH, ed., *Ukrainian Culture*. Lectures. Kyiv: Lybid, pp. 26–39. [in Ukr.]

12. DRAHOMANOV, M. (1970). War against the Memory about Shevchenko. In: *Literary and Journalistic Works*: In 2 Vol. Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka, pp. 146–147. [in Ukr.]

13. YEFREMOV, S. (1924). At the Dawn of Ukrainianhood. The Genesis of Saint Cyril and Methodius Brotherhood’s Ideas. In: *Ukraine*. Vol. 1–2. Kyiv: DVU, pp. 88–94. [in Ukr.]

14. ZHITETSKIY, P. (1893). *Contemplations on Popular Little Russian Dumas*. Kiev: Kievskaya Starina Press, IV +249 +[3] p. [in Rus.]

15. ZHURBA, O. (2006). Vasyl Yakovych Lomykovskiy: Historian or Agronomist? *Sichoslavskiyi almanakh* (Sichoslav Almanac), Vol. 2. Dnipropetrovsk, pp. 153–158. [in Ukr.]

16. ZINCHENKO, A. (2015). Ukrainian Nobility, the Cossacks, and the Petty Bourgeoisie of Sloboda Ukraine and Hetmanate in the Defense of the Traditional Administrative-Legal System (the 1760s). *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 1. Kyiv: National Research Institute of Ukrainian Studies Press, pp. 81–91. [in Ukr.]

17. IVASHKIV, V. (2009). “Ukrainian Folk Legends” by Panteleimon Kulish: On the Creative History. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna* (Lviv University Bulletin. Philology Series), Vol. 47. Lviv, pp. 38–62. [in Ukr.]

18. *Historical Songs of the Little Russian People with Explanations by V. Antonovych and M. Drahomanov*. (1874). Vol. 1. Kiev: Tipografiya M. P. Fritsa, 368 p. [in Rus.]

19. *History of the Rus, or Little Russia. The Writing of George Konisski, Archbishop of Belarus*. (1846). Moscow: V Universitetskoy Tipografii, VIII + 261 + 45 p. [in Rus.]

20. KYRCHIV, R. (2005). Pre-Scientific Interest in Ukrainian Folklore and Ethnography. *Narodna tvorchist ta etnografii* (Folk Art and Ethnography), Vol. 3. Kyiv, pp. 52–65. [in Ukr.]

21. KYRCHIV, R. (2006). Early Scientific Interest in Ukrainian Folklore (collections and research). *Narodna tvorchist ta etnohrafia* (Folk Art and Ethnography), Vol. 1. Kyiv, pp. 58–64. [in Ukr.]
22. KOHUT, Z. (2004). The Question of Russian-Ukrainian Unity and Ukrainian Isolation in the Ukrainian Thought and Culture of the Early Modern Era. In: *The Roots of Identity. Studies in Early Modern and Modern History of Ukraine*. Kyiv: Krytyka, pp. 133–166. [in Ukr.]
23. KOHUT, Z. (1996). Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Liquidation of the Hetmanate, 1760–1830. Kyiv: Osnovy, 375 p. [in Ukr.]
24. KOSTOMAROV, M. (1994). On the Historical Significance of the Russian Folk Poetry. In: *Slavic Mythology*. Kyiv: Lybid, pp. 44–201. [in Ukr.]
25. KRAVCHENKO, V. (2011). A Name for Ukraine. In: *Ukraine, Empire, Russia. Selected Articles on Modern History and Historiography*. Kyiv: Krytyka, pp. 11–43. [in Ukr.]
26. LAZAREVSKIY, A. (1895). Former Investigators of the Little Russian Past. II. Aleksey Ivanovich Martos (1790–1842). *Kievskaya starina* (Kiev Antiquities), (2). Kiev, pp. 170–194. [in Rus.]
27. MAKSIMOVICH, M. (1827). *Little Russian Songs, Published by M. Maksimovich*. Moscow: V Tipografii Avgusta Semena, XXXVI + 234 + 9 p. [in Rus.]
28. MAKSIMOVICH, M. (1841). About the Little Russian Language Spelling. A Letter to Osnovyanenko. In: *A Kiev Inhabitant*. Book Two. Published by Mikhail Maksimovich. Kiev: V Universitetskoy Tipografii, pp. 153–180. [in Rus.]
29. MAKSYMovyCH, M. (2004). Letters about Bohdan Khmelnytsky. In: *Selected Works on the History of Kyivan Rus, Kyiv, and Ukraine*. Kyiv: Vyshcha shkola, pp. 281–346. [in Ukr.]
30. MALANIUK, Ye. (1966). Essays on the History of Our Culture. In: *The Book of Observations. Prose*. Vol. 2. Toronto: Homin Ukrainy, pp. 63–133. [in Ukr.]
31. OHLOBLIN, O. (1959). Arkhiv Khudorba. In: *People of Old Ukraine*. Munich: DNIPROVA KHVYLIA, pp. 289–299. [in Ukr.]
32. PAVLOVSKIY, A. (1818). *The Grammar of the Little Russian Dialect, or the Grammatical Indication of the Most Significant Differences that Alienated the Little Russian Dialect from the Pure Russian Language, Accompanied by Various Remarks and Writings*. Saint Petersburg: V tipografii V. Plavilshchikova, 114 p. [in Rus.]
33. PIDHORNA, L. (2013). The Beginnings of the “Romantic Era” of the Ukrainian Folklore: The Work of Zorian Dolenha-Khodakovsky and Nikolai Tserteliev. *Mandrivets: vseukrainskyi naukovi zhurnal* (Traveller: An All-Ukrainian Scientific Journal). Ternopil, pp. 45–49. [in Ukr.]
34. PLOKHU, S. (2012). *The Cossack Myth. History and Nationhood in the Age of Empires*. Cambridge: University Press, XVI+390 p. [in Eng.]
35. PRITSAK, O. (1993). The Day of Military Clerks. *Kyivska starovyna* (Kyiv Antiquities). Kyiv, pp. 62–66. [in Ukr.]
36. RYLSKIY, F. (1888). On the Study of the Ukrainian National Outlook. *Kievskaya starina* (Kiev Antiquities), (11). Kiev, pp. 266–306. [in Rus.]
37. SAVCHENKO, F. (1930). New Information about the Unpublished History of Ukraine by O. Matros. In: *In a Hundred Years*. Book 6. Kyiv: DVU, pp. 7–14. [in Ukr.]
38. SVITLENKO, S. (2007). The Genesis of the Ukrainian Morality. In: *Svit modernoi Ukrainy kintsia XVIII – pochatku XX stolittia: Zbirnyk naukovykh prats* (The World of Modern Ukraine in the Late 18th – Early 20th Century: Collected Scientific Works). Dnipropetrovsk: Herda, pp. 11–36. [in Ukr.]
39. STUS, V. (1990). Some Opinions of Our Predecessors on the National Question in Ukraine and about Its Present Condition. In: *Poetry – 90: A Collection*. Vol. 2. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, pp. 188–204. [in Ukr.]
40. SUZDAL, M. (2014). “The Experience of Collecting Old Little Russian Songs” by M. Tserteliev in Historiography and Public Opinion. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*

(Ukrainian Historical Journal), Vol. 6. Kyiv, pp. 149–164. [in Ukr.]

41. FRANKO, I. (1984). An Essay on the History of Ukrainian-Russian Literature until 1890. In: *Collected Works: In 50 Volumes*. Vol. 41. Kyiv: Naukova dumka, pp. 194–470. [in Ukr.]

42. FRANKO, I. (1984). [A Plan for Presenting the History of Russian Literature. Special Courses. Motifs]. In: *Collected Works: In 50 Volumes*. Vol. 41. Kyiv: Naukova dumka, pp. 24–73. [in Ukr.]

43. KHOMENKO, O. (2013). Prerequisites for Developing a Scientific and Analytical Concept for the Development of the Ukrainian Language Arts. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 2. Kyiv: National Research Institute of Ukrainian Studies Press, pp. 53–62. [in Ukr.]

44. *Central State Historical Archives of Ukraine*. [in Ukr.]

45. TSERTELIEV, M. (1996). About Old Little Russian Songs. In: *History of Ukrainian*

Literary Criticism and Literary Studies. A Reader. In Three Books. Vol. 1. Kyiv: Lybid, pp. 57–62. [in Ukr.]

46. SHLIKHTA, N. (2000). Elements of the State Gentry Ideology and Political Practice in “History of the Rus”. *Moloda natsiia. Almanakh: istoriia, filosofii, politolohiia, literaturoznavstvo* (A Young Nation. An Almanac: History, Philosophy, Political Studies, Literary Studies), (1). Kyiv: Smoloskyp, pp. 5–23. [in Ukr.]

47. YURCHUK, O. (2013). *In the Shadow of the Empire: Ukrainian Literature in the Light of Postcolonial Theory*. Kyiv: Akademiia, 224 p. [in Ukr.]

48. YAS, O. (2008). Romanticism and the Ukrainian Grand Narrative. *Eidos. Almanakh teorii ta istorii istorychnoi nauky* (Eidos: An Almanakh of Theory and History of the Historical Science), Vol. 3. Kyiv: Smoloskyp, pp. 207–226. [in Ukr.]

Філософія гердеризму з її запереченням раціоналістичних домінант та опорою на чуттєво-емоційні первні, з її культивуванням народної пісні як джерела пізнання автентичної сутності народу окреслилась тією світоглядною системою, яка розгорнула перспективи системного дослідження української художньої словесності. Засадничий християнський етос ідейних концепцій Й.-Г. Гердера виявився навдивовижку суголосним ментальності та духово-звичаєвій традиції українців.